GORNJESAVSKI MUZEJ JESENICE
Cesta Franceta Prešerna 45, 4270 Jesenice
T: 04 58 33 500 / F: 04 58 33 499
info@gmj.si
www.gmj.si

Tekmovanje iz zgodovine mesta Jesenice

KVIZ 2019

II. Predmetna stopnja OŠ

Panorama Jesenic z Mežakle (foto: S. Kokalj, 2015, GMJ)

29. 1. 2019

Pripravila: dr. Marko Mugerli in Aljaž Pogačnik, GMJ
Lektorica: Katja Žvan

Skripta je namenjena samo za interno uporabo

90 let, odkar so Jesenice postale mesto

Kralju so pred Državno narodno šolo postavili doprsni kip (fototeka GMJ)

1929–1941

Jesenice in svet

V Evropi se je krepil nacionalizem – ukinjali so svobodo tiska in parlamente, uvajali so diktature. V Italiji so na oblast prišli fašisti, ki so Slovencem prepovedali uporabo maternega jezika na javnih mestih. Glasniki človekovih in narodnih pravic so bili deležni vse brutalnosti. Nekateri primorski Slovenci so pobegnili in se ustalili na Jesenicah. Nacistična Nemčija je priključila Avstrijo, kjer so bili pod udarom koroški Slovenci.

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev se je soočala s političnimi, nacionalnimi in gospodarskimi problemi. V parlamentu je prihajalo do hudih trenj med političnimi strankami, kar se je odražalo v kratkotrajnih in nestabilnih vladah.

Leta 1929 je kralj Aleksander Karadjordjević razpustil parlament, razveljavil ustavo in uvedel diktaturo, vso oblast je združil v svojih rokah. Kraljevino SHS so preimenovali v Kraljevino Jugoslavijo. Razdelili so jo v banovine, ki so jih poimenovali po rekah. Jesenice so spadale v Dravsko banovino.

POJEM:

Diktatura - je politična ureditev, v kateri ima posameznik ali vladajoča skupina ljudi neomejeno oblast.

Podoba najmlajšega mesta v Kraljevini Jugoslaviji

Trg Jesenice oziroma Murova je bil do začetka 20. stoletja majhen kraj z močno razvitim vaškim jedrom pod hribom Mirca. Postajal je vse pomembnejše šolsko in upravno središče, ki so se mu priključila naselja Plavž, Sava, kasneje še Podmežakla in Slovenski Javornik. Leta 1929 so bila vsa ta naselja z dekretom kralja Aleksandra združena v mesto Jesenice.

Število hiš se je od začetka 20. stoletja pa do leta 1934 na Jesenicah početverilo, v istem razmerju je naraščalo tudi število prebivalcev.

V krajih Gornjesavske doline je bilo skoraj zagotovo uvedeno prvo oštevilčenje hiš v okviru reform Marije Terezije. Jesenice so prvi ulični sistem z novim oštevilčenjem hiš dobile šele konec leta 1930. Pred tem so bile hišne številke razporejene po kronološki gradnji hiš od najstarejših proti najmlajšim stavbam.

Ali ste vedeli:

Mestotvorne funkcije

so številne dejavnosti, med katerimi so najpomembnejše industrija, obrt, šolstvo, trgovina, zdravstvo...

Te dejavnosti povezujejo mesto z ožjo in širšo okolico in odločilno vplivajo na razvoj mest.

Predvsem pa mestu prinašajo dohodek.

Ulična tabla Na Pejcah, 1930
(foto: S. Kokalj, 2016, GMJ)

Iz seznama imen ulic iz tridesetih let 20. stoletja ugotovimo, da so se občinski uradniki pri poimenovanju ulic opirali predvsem na stara pokrajinska oziroma ledinska imena (Na Murovi, Na Plavžu, Na Pejcah …) ali na gospodarsko oziroma obrtno dejavnost, ki se je vršila v določeni ulici (Obrtniška in Fužinska ulica, Industrijska cesta …), ulice in ceste so poimenovali tudi po znamenitih in zavednih Slovencih (Aljaževa ulica, Prešernova cesta, Čopova cesta ...).

V prvih desetletjih 20. stoletja pa vse do začetka 2. svetovne vojne so na Jesenicah zgradili celo vrsto impozantnih javnih in privatnih poslopij: meščansko šolo (nekdanja nemška šola), osnovno šolo (današnje poslopje Gimnazije Jesenice), glavno upravno stavbo Kranjske industrijske družbe (KID) (današnja stavba Občine Jesenice), Sokolski dom, Krekov prosvetni dom (današnja stavba Gledališča Toneta Čufarja), glavno carinarnico (poslopje današnjega okrajnega sodišča Jesenice), pošto, kavarno, hotele. Zgradili so vodovod in železniški podvoz, poleg lepega sprehajališča ob takratni Prešernovi cesti pa so uredili tudi več športnih igrišč.

Število prebivalstva je naraščalo zaradi potrebe po delovni sili v železarskih obratih. Zidali so številne stanovanjske gradnje: delavske barake, kasarne, eno- ali večstanovanjske hišice, stanovanjske bloke in samske domove. Tako so nastale tudi posamezne delavske naselbine, kot sta bili Nova vas in Groblje.

Ali ste vedeli:

Nova vas je bilo območje današnje Delavske ulice, Groblje pa so se raztezale od današnje Delavske ulice proti Slovenskemu Javorniku oziroma med današnjo Cesto železarjev in železniško progo Jesenice–Ljubljana.

Podoba novega – najmlajšega mesta

Gosposvetska ulica, 1935–1940
(foto: F. Pavlin, GMJ)

Poleg številnih novih stavb, ki so bile zgrajene na Jesenicah v času med obema vojnama, so člani Olepševalnega društva poskrbeli za številne drevesne nasade ob cestah in ulicah, hkrati pa so opozarjali na probleme mestne podobe, kot so bile npr. udarne jame na cestah, pomanjkanje pločnikov, razsvetljave in prometne signalizacije.

Hotel - kavarna Novak, 1933–1940
(foto: F. Pavlin, GMJ)

Eno- do dvonadstropna modernistična stavba pravokotnega tlorisa s kubusno zasnovo arhitekta Dragotina Faturja iz l. 1933 je bila velika pridobitev za mesto.

Stanovanjski baraki na Cesti 1. maja 1 in 2 na Jesenicah iz leta 1919 (foto: 1962, GMJ)

Do vzpostavitve železniške povezave z Ljubljano, Trbižem, Trstom in Beljakom je po cestah potekal ves trgovski in potniški promet, in sicer peš, s konjsko ali volovsko vprego.

Avtomobilski promet je na Jesenicah stekel šele po prvi svetovni vojni, ko so nekateri premožnejši Jeseničani kupili osebne avtomobile, ki so jih uporabljali tudi kot pomoč pri svoji dejavnosti. Pojavili so se tudi nekateri taksisti kot npr. Filip in Albin Stegnar ter Ivan Trampuž, ki so prevažali turiste z železniške postaje v okolico.

Eden prvih avtomobilov na Jesenicah, 1925–1935 (fototeka GMJ)

Ali ste vedeli:

V prvi polovici 20. stoletja se vozniki avtomobilov na Jesenicah niso kaj dosti ozirali na pešce in so večkrat drveli skozi mesto nad dovoljeno omejitvijo hitrosti, ki je bila leta 1934 15 km/h.

Industrija in obrt na Jesenicah pred 2. svetovno vojno

Najpomembnejše podjetje v mestu je bila železarna Kranjske industrijske družbe. Njena jeklarna je bila največja proizvajalka jekla v državi. Grodelj ali surovo železo pa je dobivala iz dveh novih plavžev. Vsaka jeseniška družina je imela svojca, ki je bil zaposlen v železarni ali bil povezan z njo. Železarji so si želeli izboljšati položaj s pogajanji z vodstvom železarne. Pri tem niso bili uspešni in leta 1935 je prišlo do splošne stavke delavcev na Jesenicah in Javorniku.

Po njenem zaključku je železarna več pozornosti namenjala izboljšanju delavskega standarda. Cvetela so majhna in srednje velika podjetja, ki so se ukvarjala z

Bencinske črpalke

Na Jesenicah so bile pred drugo svetovno vojno štiri bencinske črpalke. Imela sta jo trgovec Mihael Kovačič v Balohovi hiši (z dvema steklenicama) in trgovec Čufer na Plavžu (s tremi steklenicami), železarna jo je imela ob garaži in mehanični delavnici na Savi, na Javorniku pa je trgovec prodajal bencin kar iz soda v navadnih steklenicah. *Bencinska črpalka SAIS Milano iz l. 1936 (foto: S. Kokalj, 2016, GMJ)*

Ali ste vedeli:

Andrej Čufer je bil lastnik bencinske črpalke, žage, trgovine z živili in pohištvom ter kopališča. Bil je tudi prvi župan mesta Jesenice.

najrazličnejšimi dejavnostmi. Obstajali so tudi štirje hoteli: Paar, Triglav, Pošta in Novak.

S povprečno plačo si je lahko obrtnik ali delavec privoščil osnovna živila, težje slanino in sladkor. Za večino sta bili kava in salama nedosegljivi. Skoraj vsak pa je nekaj denarja privarčeval, da si je lahko kakšen priboljšek ali uporaben izdelek kupil na Jožefovem sejmu. Stojnice so bile postavljene od Hermanovega mostu čez Savo do cerkve na Stari Savi.

Andrej Čufer v svoji delavnici pred drugo svetovno vojno. Bil je najuspešnejši jeseniški trgovec. (fototeka GMJ)

Šolstvo

Na Jesenicah sta bili dve narodni šoli: deška in dekliška. Obe sta bili nastanjeni v stavbi današnje Gimnazije Jesenice. Posamezni oddelki so šteli od 42 do 48 učencev. Učenci so lahko po zaključku četrtega razreda odšli na štiriletno meščansko šolo. Državna meščanska šola dr. Franceta Prešerna je bila v stavbi današnje kemične čistilnice. Šolanje se je zaključilo z maturo, ki je odpirala možnost za odhod na učiteljišče in na obrtne strokovne šole. KID je imela svojo vajeniško šolo.

Razstava malih živali

V telovadnici meščanske šole so leta 1936 pripravili prvo razstavo malih živali. Rejci so razstavljali predvsem golobe in kokoši. Razstava malih živali je vsako leto na OŠ Prežihovega Voranca.
(foto: 1936, GMJ)

Zdravstvena oskrba

V tem času je bila zelo razširjena bolezen tuberkuloza. V Bolnišnici bratovske skladnice Kranjske industrijske družbe so odprli protituberkulozni dispanzer, v katerem so opravljali preventivne preglede prebivalstva in bolnike napotili na zdravljenje na Golnik. V jeseniški bolnišnici so nudili pomoč poškodovancem, bolnikom z raznovrstnimi obolenji in nosečnicam. Večina mater je rojevala doma, izjemoma v bolnišnici.

Ali ste vedeli:

Na Jesenicah je leta 1919 dobila prvo službo Angela Boškin, prva diplomirana skrbstvena in medicinska sestra na Slovenskem.

Šport

Na Jesenicah je nastala močna generacija alpinistov, smučarskih tekačev in smučarjev, ki se je ponašala s prvenstvenimi vzponi v domačih gorah ter dosežki na Triglavskem smuku, državnih prvenstvih in na olimpijskih igrah. Nekateri izmed njih so veliko prispevali pri uveljavljanju mlajših talentov. Med njimi je bil kot smučarski trener znan Ciril Praček. Bil je trener Alenke Dovžan, dobitnice prve olimpijske medalje za Slovenijo. Uveljavil se je kot alpinist in gorski reševalec. Bil je vodja reševalne akcije pri prvem zimskem vzponu na Čopov steber v Severni triglavski steni, ki nosi ime po jeseniškem alpinistu Jožu Čopu.

Razvit je bil tudi skakalni šport. V Podmežakli sta bili dve skakalnici, na Kresu pa ena. Slednjo je zasnoval inž. Stanko Bloudek.

Drsanje

Silva Palme (foto: Tovarniški vestnik, 1938)

Med zimskimi športi je bilo priljubljeno drsanje. V umetnostnem drsanju je blestela Silva Palme, ki je postala državna prvakinja. Na Jesenicah so bila naravna drsališča v parku Hrenovica, za Sokolskim domom, za Delavskim domom pri Jelenu in na nogometnem igrišču Podmežaklo. Tik pred drugo svetovno vojno se je pri nas pojavil tudi hokej. Ekipe, ki bi redno trenirala in tekmovala, takrat še ni bilo.

Jesenice – kulturni center Gornjesavske doline

Podoba takratnih Jesenic nam na eni strani razodeva močno razvito kulturno življenje v obliki delavskih društev, na drugi pa kadeče se dimnike razžarjenih jeklarskih peči, ki so prebivalcem dajale kruh. Že konec 19. stoletja so delavci postali glavni oblikovalci jeseniškega javnega in kulturnega življenja. Ti preprosti delavci v težki industriji so žrtvovali svoj prosti čas za vaje, nastope v pevskem zboru, godbi, folklori ali v gledališki skupini ter postali temeljni graditelji kulturne podobe Jesenic.

Kovinarska godba SMRJ ob praznovanju 1. maja 1936 (fototeka GMJ)

V času med obema vojnama so bile, tako po številu kot tudi po kvaliteti, najmočnejše sekcije pihalnih godb, ki so delovale v okviru jeseniških kulturnih društev. Tako je leta 1912 s svojim delovanjem začel godbeni odsek Katoliško delavskega izobraževalnega društva.

Krekova godba na sprejemu regenta Aleksandra I. v Ljubljani leta 1920 (fototeka GMJ)

Člani jeseniške Svobode so izmed kulturnih sekcij najprej ustanovili pevski zbor in knjižnico. Za lastne potrebe so se povezali s sindikalno Kovinarsko godbo, ki je bila ustanovljena leta 1919.[1] Najkasneje od vseh društev je leta 1923 svoj godbeni odsek ustanovil jeseniški Sokol. Železni repertoar godb so predstavljale

[1] Znana tudi pod imenom Godba SMRJ.

predvsem polke, valčki in koračnice, obarvani z domovinsko, delavsko in društveno tematiko. Izvajali so tudi skladbe svojih dirigentov in članov, saj je bilo povsem običajno, da so bili dejavni ne le kot prepisovalci notnega gradiva, ampak tudi kot skladatelji in aranžerji.

Takoj za godbenimi sestavi pa je bila tako po priljubljenosti kot pomembnosti gledališka dejavnost. V času med obema vojnama so na Jesenicah delovali trije gledališki odri: Sokolski oder, Krekov oder in Delavski oder. Dramski odsek Krekovega društva poznamo tudi pod imenom katoliški oder. Na njem na njem so igrali predvsem predstave s svetopisemsko vsebino, o katoliških praznikih in razne komedije. Sokolski oder pa je izvajal predvsem operete.

Ali ste vedeli:

Krekova godba je 26. 7. 1920 igrala na slovesnosti ob prvem uradnem obisku regenta in kasnejšega kralja Aleksandra I. v Ljubljani.

Ali ste vedeli:

Opereta je odrsko glasbeno delo lahkotnega značaja s petim in govorjenim besedilom ter instrumentalno spremljavo.

Jeseničani so svojo glasbeno poustvarjalnost izživeli v številnih pevskih zborih. Na Jesenicah so 20. maja 1940 jeseniška pevska združenja priredila skupni pevski koncert. V tem času je na Jesenicah delovalo kar devet pevskih zborov (med drugimi tudi CPZ Jesenice, CPZ Koroška Bela, Pevsko društvo Sava, Pevska družina *Zora* Slovenski Javornik).

Ženski pevski zbor Svobode na Javorniku s pevovodjem, 7. 7. 1935 (fototeka GMJ)

OPERETA

(foto: 1939, GMJ)

Največji odmev pred 2. svetovno vojno je doživela Simončič-Gregorčeva opereta *Erika*, ki so jo člani dramskega in godbenega odseka jeseniškega Sokola v prvih mesecih leta 1939 uprizorili kar sedemkrat. Naročeni so bili celo posebni vlaki, ki so pripeljali publiko tudi iz Bohinjskega in Blejskega kota ter celotne Gornjesavske doline. Orkestru in zboru je dirigiral sam avtor, skladatelj Janko Gregorc.

TOVARNIŠKI VESTNIK

Poštnina plačana v gotovini

15. MAJA 1938 • Štev. 10.

LETO 2 TOVARNIŠKI VESTNIK JESENICE-FUŽINE KRANJSKE INDUSTRIJSKE DRUŽBE

Mati

Mimo hiše pelje cesta v daljno stran,
mati nanje hodi gledat dan na dan.

Vidija ljudje jo, ni jim lege mar,
v miru vsi puste jo, saj jim to ni kvar.

Sin pa njej ostal je, sam — tagš na va;
va le to edino, da šel je za gore.

Hodi in le hodi, drwi pa leka.
Mali, kaj li čaka? Sina več ne bo!

Ali ona hodi na priljubi kraj,
gledu in pa daku, kakor je do zdaj.

In ga res dočaka; pride sin gospod,
kak' ji srce skaka! — Mim' ga pelje pot.

Nič se ni zmenila, pravija ljudje,
kdo je vidal njeno počeno srce?

Nelja Valjavec.

Materam

O kulturnem življenju na Jesenicah pred 2. svetovno vojno je poročal tudi časopis Tovarniški vestnik, ki ga je Kranjska industrijska družba začela izdajati leta 1937. Časopis predstavlja posebno poglavje pri komunikaciji jeseniške železarne z javnostjo in ustvarjanjem dobre javnomnenjske podobe.

Naslovnica Tovarniškega vestnika KID, l. 2, št. 10, 15. 8. 1938 (fototeka GMJ)

1941–1945

Jesenice v vihri 2. svetovne vojne

Leta 1941 je tudi Jesenice dosegla vojna vihra, ki je prizadela in razdejala vso Evropo. Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so v zgodnjih jutranjih urah nemška letala bombardirala Beograd, glavno mesto Kraljevine Jugoslavije. Namesto lepih kavarn, stanovanjskih stavb in modernih industrijskih obratov so na Jesenicah začeli graditi zaklonišča. Občina je zaukazala gradnjo šestih zaklonišč. Vsako je imelo prostora za približno sto oseb.

Boji so se odvijali tudi v Gornjesavski dolini. Najprej so Jesenice 11. aprila 1941 zasedle italijanske enote, 19. aprila istega leta pa je oblast prevzel nemški okupator, ki je utrdil mesto z močno protiletalsko obrambo. Nekateri Jeseničani, ki se niso strinjali z okupatorjevo politiko, so se zatekli v bližnje gozdove, kjer so se začeli povezovati v odporniško gibanje – Osvobodilna fronta. Do prvega boja z Nemci je prišlo 1. avgusta 1941, ko je oddelek nemške policije napadel tabor partizanske čete na Obranci na Mežakli. Ta dan mesto Jesenice praznuje kot spominski dan.

Partizani so začeli z gverilskimi napadi na sovražnikovo infrastrukturo. Uničevali so mostove, železniške proge in električno napeljavo za jeseniško železarno. Okupator je na napade odgovarjal z ukrepi proti civilnemu prebivalstvu. Največkrat s streljanjem talcev.

Prihod nemških vojakov na Jesenice, 11. 4. 1941 (fototeka GMJ)

Partizanski borci II. bataljona in vodstvo Jeseniško-bohinjskega odreda, planina Vogar, januar 1945 (fototeka GMJ)

Ali ste vedeli:

Prvih pet talcev na Jesenicah so ustrelili 4. septembra 1941 na Koroški Beli. Ustreljeni so bili Franc Podgornik, Albin Šavli, Franc Frelih, Ludvik Stražišar in Karol Kragolnik.

Bombardiranje Jesenic

Gosposvetska ulica na Jesenicah, 1. 3. 1945 (fototeka GMJ)

Anglo-ameriška letala so 1. 3. 1945 silovito napadla zelo pomembno jeseniško železniško križišče. Zaradi nemške protiletalske obrambe so morala bombe odvreči na veliki višini, zato niso padale samo na železnico, ampak tudi na številne okoliške hiše. Porušenih in težko poškodovanih je bilo okoli 130 upravnih, stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Bilo je okrog sto mrtvih in težko ranjenih.

Koroška Bela po bombardiranju avgusta 1917 (fototeka GMJ)

Ali ste vedeli:

Med prvo svetovno vojno, 14. avgusta 1917, so italijanska letala bombardirala Koroško Belo. Pri tem sta umrli dve osebi.

Nemci so takoj začeli z ukrepi, ki so imeli namen uničiti vsako sled slovenske oziroma slovanske prisotnosti v teh krajih. Eden takih ukrepov je bila zamenjava slovenskih napisov z nemškimi. Kulturno življenje pa je v tem času popolnoma zamrlo.

Ponemčena imena ulic na Jesenicah med 2. svetovno vojno (foto: S. Kokalj, 2016, GMJ)

Železarna v času 2. svetovne vojne

Železarna je delala za nemško oborožitveno industrijo. Pomanjkanje delovne sile je reševala s prisilnimi delavkami in delavci iz Rusije, Ukrajine, Poljske, Francije in Italije. Za njih so v Podmežakli zgradili delovno taborišče.

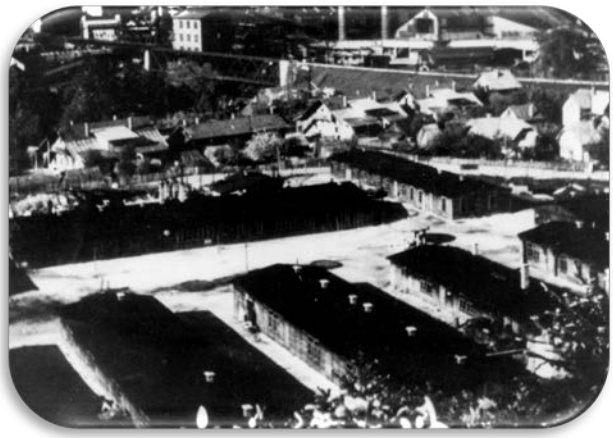

Delovno taborišče Podmežaklo (fototeka GMJ)

Šolstvo

V času nemške okupacije so slovenske učitelje izgnali in nastavili nemške. Osnovna šola je bila v nekdanji meščanski šoli. Učni jezik je bila nemščina. Ponemčevali so tudi imena in priimke. France je postal Franz, Mirko Friedrich, Neža pa Agnes. Še vedno je delovala vajeniška šola, ki je pridobila dijaški dom.

Peklenski stroj

Leta 1944 je med poukom eksplodirala nastavljena bomba – peklenski stroj, ki je močno poškodovala šolo, ubila sedem učenk in učiteljico. *(fototeka GMJ)*

Šport

Kljub nasilju okupatorja šport med vojno ni povsem zamrl. Še posebej dejavni so bili jeseniški boksarji. Kot člani Asslinger Sportgemeinschaft so nastopili na tekmah po Nemčiji. V sezoni 1941/42 je bila odigrana tudi prva hokejska tekma jeseniškega moštva. Zaradi vojnih dogodkov se je moštvo razšlo.

Medvojno hokejsko moštvo (foto: GMJ)

1945–1991

Oblast v rokah ene stranke

Po vojni so volilno pravico dobile tudi ženske. Ves sistem je bil naravnan tako, da je na prvih volitvah zmagala lista ljudske fronte s člani komunistične partije. Na vseh kasnejših volitvah so kandidirali le člani te stranke. Za vse, kar je v državi šlo slabo, so bili krivi nasprotniki. Iskali so jih med duhovniki, obrtniki, kmeti, izobraženci, kulturniki in tudi v svojih vrstah.

Nasprotnikom so sodili na zrežiranih procesih, jih usmrtili ali zapirali. Jugoslavija je za politične zapornike odprla zapor na Golem otoku. Med zaprtimi je bil tudi jeseniški pesnik, pisatelj in partizan Cvetko Zagorski.

Konec 80. let 20. stoletja je prišlo do demokratičnih sprememb in oblikovale so se nove politične stranke. Leta 1990 je prišlo do prvih večstrankarskih volitev in plebiscita za samostojnost Slovenije. Izid so razglasili 26. decembra 1990. Ta dan praznujemo kot državni praznik samostojnosti in enotnosti.

Vsak šolar je bil sprejet med Titove pionirje (fototeka GMJ)

Jesenice v povojni Jugoslaviji

Mesto je bilo v 2. svetovni vojni delno porušeno in poškodovano, zato je bilo treba čim prej začeti z obnovitvenimi deli. Do konca leta 1945 je Jeseničanom z udarniškim delom uspelo za silo popraviti vodovod, kanalizacijo in električno inštalacijo.

Poleg tega so želeli čimprej urediti novo javno kopališče, javne sanitarije in premestitev pokopališča iz centra mesta. Predvideli so predele za kulturno središče, stanovanjsko

Josip Broz Tito

Najpomembnejša politična osebnost povojne Jugoslavije je bil Josip Broz Tito (*7. 5. 1892, Kumrovec, †4. 5. 1980, Ljubljana), komunist, prvoborec NOV, jugoslovanski maršal in politik.

V vseh šolskih razredih in na javnih mestih je morala viseti njegova slika. Po njem so na Jesenicah poimenovali glavno ulico. Po celi državi so tekli štafeto in mu jo predali 25. maja. Še nekaj let po njegovi smrti se je 4. maja ob 15.05 oglasila sirena, ki je naznanila minuto molka. Še danes je po njem poimenovana glavna jeseniška ulica. Imenuje se Cesta maršala Tita. *(fototeka GMJ)*

Preimenovanje ulic

Gosposvetska cesta, danes Cesta maršala Tita na Jesenicah, 1935–1939 (foto: S. Smolej, GMJ)

Cesta maršala Tita velja za največkrat preimenovano ulico na Jesenicah. Današnja poimenovanje je dobila leta 1961, od leta 1930 do 1941 in od 1945 do 1961 se je imenovala Gosposvetska cesta v času 2. svetovne vojne pa Adolf Hitlerstrasse.

Gradnja modernih stavb

Kolodvor Jesenice (foto: Žerjal, 1957, GMJ)

Z gradnjo arhitekturno zanimivih in modernih stavb so na Jesenicah nadaljevali tudi po 2. svetovni vojni. V tem obdobju velja omeniti predvsem jeseniški kolodvor arhitekta Stanislava Rohrmana iz leta 1955 in njegov prvi jeseniški povojni stanovanjski kompleks na Plavžu, ki je bil zgrajen med letoma 1952 in 1960.

(foto: 1962, GMJ)

naselje, industrijo, upravni center … Spremenili so vsa ponemčena imena ulic v slovenska, kot so jih imele pred vojno, dodali pa še nekaj novih.

Čeprav se je med 1948 in 1966 število prebivalcev samo v mestu Jesenice povečalo za 30 odstotkov, iz 11.199 na 15.955, se stanovanjski fond ni sorazmerno povečeval. Poleg tega je bilo med bombardiranjem v 2. svetovni vojni porušenih 22 stanovanjskih zgradb s 100 stanovanji.

V desetih letih po osvoboditvi so zgradili kar 249 stanovanjskih zgradb s 611 stanovanji, in sicer 61 zgradb družbenega sektorja s 423 stanovanji in 188 zgradb privatnega sektorja z enakim številom stanovanj.

Ali ste vedeli:
V 80. letih je upadel uvoz goriva. Pomanjkanje so reševali z uredbo, da en dan lahko na točijo gorivo le vozila z liho, drugi dan s sodo registrsko številko.

Državna lastnina

V prvih povojnih letih je zaradi nizke proizvodnje, vojne škode in suše vladalo splošno pomanjkanje. Država je med prebivalstvo razdelila nakaznice in industrijske bone, ki so vsakemu posamezniku zagotavljale najmanjšo količino živil, obutve in oblek. Z neodobravanjem je gledala na privatni sektor. Zatrla ga je z zaplembami in podržavljanjem podjetij. Oblast je želela uravnavati celotno gospodarsko življenje, določati

cene izdelkov in višino plač zaposlenih. Širitvi jeseniške železarne so se morali umakniti Zoisova graščina na Javorniku, polja na Koroški Beli, stanovanjske hiše na Fužinski in Prešernovi cesti ter park Hrenovica.

Železarna je leta 1968 stopila v računalniško dobo. Za obračun plač in porabe surovin je kupila elektronski sistem IBM/360. Osnovo sistema so predstavljali elektromagnetni obročki torusi.

Kapaciteta notranjega spomina je bila 64.000 znakov. Jeseničani pa so do prvih hišnih računalnikov prišli v 80. letih. V tujini so kupovali računalnike Commodore 64 in Spectrum. Jugoslovanske trgovine so imele skromno ponudbo tehnične opreme in živil.

Ob koncu Jugoslavije je na Jesenicah prišlo do velikih ekonomskih sprememb. Na Koroški Beli so leta 1987 odprli novo jeklarno, na Jesenicah pa so staro jeklarno in plavže zaprli. 1. junija 1991 pa so odprli nov karavanški cestni predor.

Železarna Jesenice leta 1961 (fototeka GMJ)

ŠOLSTVO

V začetku socialistične Jugoslavije so obstajali domovi igre in dela. V njih so imeli otroci zaposlenih mater varstvo cel teden, tudi ponoči. Sprejemali so šolske in predšolske otroke v starosti od 2. do 15. leta. Čez nekaj let so odprli vrtce, ki jih poznamo še danes.

Na Osnovni šoli Koroška Bela je deloval prvi oddelek za otroke s posebnimi potrebami. Prerasel je v Osnovno šolo Poldeta Stražišarja, ki je sprva imela učilnice po drugih šolah v občini, kasneje pa so ji namenili samostojno stavbo.

Ali ste vedeli:

V 50. letih so se gimnazijski profesorji držali tako imenovanega pravila »hora legalis«. Nekateri so to upoštevali še kasneje. Če so dijake po osmi uri zvečer videli na cesti, so jih kaznovali z ukori ali s spraševanjem. Težave so imeli predvsem športniki, saj so se treningi in tekme lahko zavlekli pozno v noč. Pomagali so si tako, da so si čez obraz potisnili kapo.

Dve šoli v eni stavbi

Leta 1959 so odprli novo šolsko poslopje, v katerem sta dobili prostore Osnovna šola Prežihovega Voranca in Osnovna šola Toneta Čufarja. Slednja je kasneje dobila novo stavbo na Plavžu, ki so jo zgradili s samoprispevkom. Na ta način je bil zgrajen tudi novejši del Osnovne šole Koroška Bela. *(fototeka GMJ)*

Po drugi svetovni vojni se je v stavbo nekdanje jeseniške narodne šole vselila Gimnazija Jesenice. V mestu so kvalitetne srednješolske in poklicne programe izvajali tudi v nekdanjem Železarsko izobraževalnem centru. Stavba letos praznuje 70-letnico. Iz prvotnih bolničarskih tečajev je leta 1962 nastala Srednja zdravstvena šola.

V mestu je bilo mogoče pridobiti tudi kvalitetno glasbeno znanje, saj je bila leta 1947 na pobudo violinista Rada Kleča ustanovljena Glasbena šola Jesenice. Po drugi svetovni vojni je bilo poskrbljeno za izobraževanje odraslih. Najprej je bila ustanovljena posebna sekcija Delavskega prosvetnega društva Toneta Čufarja. Leta 1957 se je preimenovala v Ljudsko univerzo Jesenice. Skupaj z glasbeno šolo sta imeli prostore v stavbi gimnazije.

Zdravstvo

Na Jesenicah so bile potrebe po medicinskih sestrah in tehnikih zelo velike, saj so v kraju delovale tri pomembne zdravstvene ustanove: Obratna ambulanta Železarne Jesenice, Zdravstveni dom Jesenice in Splošna bolnišnica Jesenice. V njej so izvajali preventivne preglede delavcev, nujno medicinsko pomoč ter operacije žrelnice in mandljev. V njej so bili tudi bolnišnični oddelek, splošne in zobozdravstvene ambulante. Kasneje so jo ukinili, zaposlene pa prestavili v Zdravstveni dom Jesenice.

Odprtje Splošne bolnišnice Jesenice leta 1948 (fototeka GMJ)

Nova bolnišnica je bila zgrajena leta 1948. Sprva je imela le interni in kirurški oddelek, kasneje so odpirali nove oddelke in specialistične ambulante. Zdravstveni dom je deloval v nekdanjem jeseniškem župnišču, od leta 1965 pa je v sedanji stavbi.

Šport

Leta 1957 so jeseniški hokejisti postali prvič državni prvaki. Na vrhu so se obdržali trinajst zaporednih sezon, potem pa so se vrsto let izmenjavali z ljubljansko Olimpijo. Med najboljšimi jeseniškimi hokejisti so bili fantje iz Kurje vasi. Stike z vrhom slovenskega športa so vzdrževali še smučarji, alpinisti, odbojkarji, košarkarji, igralci namiznega tenisa in šahisti.

Ali ste vedeli:
Za jeseniški košarkarski klub je igral nekaj časa najvišji Slovenec Ludvik Bunderla. Visok je bil 214 cm.

Jeseniški športni centri

Svetovno hokejsko prvenstvo na Jesenicah leta 1966 (fototeka GMJ)

Na Jesenicah so se razvijali trije športni centri: Španov vrh, Kres in Podmežakla. V Španovem vrhu so odprli prvo žičnico v državi. Žičniške naprave so bile tudi na Kresu in v Podmežakli. Tam so zaradi popularnosti hokeja postopoma dograjevali športno halo. Sprva je imelo drsališče eno tribuno, v naslednji fazi so postavili še drugo, čez čas streho in nazadnje obe stranski steni. Športna dvorana Podmežakla je leta 2013 gostila evropsko košarkarsko prvenstvo.

Jesenice – kraj, kjer kultura ponovno oživi

Z delom so po letu 1945 začeli, poleg ostalih kulturnikov, tudi jeseniški dramski igralci. Večina igralcev predvojnih jeseniških gledaliških društev se je združila v novoustanovljenem osrednjem Slovenskem ljudskem gledališču, ki se danes imenuje Gledališče Toneta Čufarja.

Gledališče Toneta Čufarja je s predstavo Marina Držića Tripče de Utolče gostovalo v Monacu (1961), Pesaru (1963) in v Gentu (1965). (fototeka GMJ)

Gledališče Toneta Čufarja

Prva leta po vojni se je imenovalo Slovensko ljudsko gledališče, v sezoni 1947/48 se je preimenovalo v Sindikalno gledališče Jesenice, v sezoni 1950/51 v Mestno gledališče Jesenice in v sezoni 1958/59 v Gledališče Toneta Čufarja Jesenice.

Jeseniški pesnik, pisatelj, dramatik in politični agitator Tone Čufar (1905- 1942) (fototeka GMJ)

Jeseniški pihalni orkestri

Sindikalna godba SKUD Kovinar l. 1950 (fototeka GMJ)

Po drugi svetovni vojni so v jeseniški občini delovali številni pihalni orkestri, ki so se leta 1968 združili v Pihalni orkester jeseniških železarjev. Po letu 1945 so tako v jeseniški občini delovali naslednji pihalni orkestri: Godba SKUD France Mencinger Slovenski Javornik (kasneje deluje pod imenom Godba DPD Svoboda Javornik – Koroška Bela), Pihalna godba DPD Svoboda Hrušica (1945–1968), Sindikalna godba SKUD Kovinar Jesenice (kasneje deluje pod imenom Godba DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice (1952–1968), enotni Pihalni orkester jeseniških železarjev Jesenice (1968–1997), Pihalni orkester Jesenice - Kranjska Gora (1997-).

Ali ste vedeli:

Med letoma 1945 in 1947 je deloval tudi mladinski orkester, v okviru pihalnega orkestra pa je od leta 1950 s prekinitvami deloval tudi zabavni plesni orkester.

Pevske revije so bile na Jesenicah priljubljene tudi v povojni Jugoslaviji. Največji sta potekali konec 50. in v začetku 60. let 20. stoletja, ko so počastili slovenski kulturni praznik z veliko, kar dvodnevno glasbeno revijo pevskih zborov, godb na pihala in salonskih zabavnih orkestrov jeseniške občine. Prireditev se je odvijala v nekdanjem Sokolskem domu, ki je bil po vojni preimenovan v TVD Partizan.

Ali ste vedeli:

V začetku 70. let 20. stoletja je v jeseniški občini sodelovalo v pevskih zborih okrog 500 mladih in odraslih.

Združeni zbori in pihalni orkester izvajajo Rdečo kantato po besedilu M. Klinarja in glasbi R. Gobca. Proslava ob 100-letnici Železarne Jesenice, 1969. (fototeka GMJ)

Ob proslavi 100-letnice Železarne Jesenice 26. in 27. julija 1969 so poleg športnikov sodelovali tudi jeseniški kulturniki. Predstavili so se naslednji kolektivi: Gledališče Toneta Čufarja, Pihalni orkester jeseniških železarjev, MPZ Jesenice, Moški pevski zbor Jeklar, likovna sekcija DOLIK in ansambla narodnih plesov pri DPD Svoboda Tone Čufar, godbi na pihala DPD Svoboda Gorje in DPD Svoboda Javornik–Koroška Bela. Jeseniški kulturniki so na osrednji proslavi pokazali, da so sposobni pripraviti kvalitetno kulturno-umetniško in športno prireditev.

Leta 1970 je prišlo do ustanovitve Kulturno umetniškega kluba Tone Čufar pri občinski Zvezi kulturno prosvetnih organizacij Jesenice. Člani so želeli povezati vse umetniške ustvarjalce Gornjesavske doline od literatov, poetov, glasbenikov, likovnikov in ostalih kulturno-prosvetnih delavcev. Klub naj bi skrbel tudi za promocijo tako poklicnih kot amaterskih ustvarjalcev, svoje delovanje pa je podkrepil z izdajanjem literarno-umetniške priloge Listi v Železarju. Tovarniško interno glasilo Železar, ki je bil naslednik internega predvojnega glasila Tovarniški vestnik, je postalo zelo berljivo, zanimivo in poučno, zato je prišlo v pogostejše izdaje in navsezadnje preraslo v neformalno lokalno glasilo.

Jeseniški likovniki doživijo pravi razcvet v začetku leta 1946 z ustanovitvijo likovnega kluba DOLIK – Dolinski likovniki v sklopu takratnega KD Svoboda Tone Čufar Jesenice.

LISTI

Priloga tednika ŽELEZAR za kulturo in družboslovje

Emil Cesar

O Klinarjevem Mrtvem bataljonu — prvi pesniški zbirki nastali na Koroškem

Naslovnica umetniške priloge Listi, l. 17, št. 6, 1987 (fototeka GMJ)

Naslovnica Železarja, l. 1, št. 10, 1957 (fototeka GMJ)

Ali ste vedeli:

Tako Tovarniški vestnik kot Železar sta danes digitalizirana. Najdeš ju na spletni strani JLIB digitalne knjižnice Jesenice https://www.jlib.si/

3. julija 1951 je bil ustanovljen Tehniški muzej Jesenice, ki je deloval do začetka 90. let 20. stoletja, ko ga je Železarna Jesenice, v okviru katere je deloval, zaprla. Njegovo poslanstvo je bilo ohranjanje in predstavljanje železarske dediščine Jesenic z okolico.

Prva razstava Prikaz železarske zgodovine Jesenic z okolico Tehniškega muzeja Jesenice v meščanski šoli na Jesenicah leta 1951. (foto: 1951, GMJ)

Od 1991 do danes

Jesenice dandanes

Obdobje prehoda iz 20. v 21. stoletje je Jesenicam prineslo veliko sprememb in vidno preobrazbo. Na lokacijah nekdanjih železarskih obratov je zraslo moderno obrtno in trgovsko središče. Nekdanja upravna stavba Železarne Jesenice je postala upravna stavba Občine Jesenice. Ohranjeni spomeniško zaščiteni kompleks Stara Sava z Ruardovo graščino, Kasarno in Kolpernom je dobil nov kulturni in družabni utrip.

Panorama Jesenic z Mežakle (foto: S. Kokalj, 2015, GMJ)

Stara Sava

Stara Sava (foto: S. Kokalj, 2015, GMJ)

Staro Savo odlikuje bogata železarska tradicija. Tu so ohranjeni bistveni elementi nekdanjega fužinarskega naselja: Ruardova graščina iz 16. stoletja, cerkev Marijinega vnebovzetja iz začetka 17. stoletja, Kasarna z delavskimi stanovanji iz konca 18. stoletja, plavž s pudlovko in Kolpernom ter mlin iz 19. stoletja. Danes je območje namenjeno muzejski, kulturni in turistični dejavnosti.

Celotno območje je spomeniško zaščiteno.

Industrija

Volja ljudi, izražena na plebiscitu, se je uresničila 25. junija 1991, ko je Slovenija formalno postala neodvisna. Ta dan vsako leto obeležujemo kot dan državnosti. Dva dni kasneje se je z napadom Jugoslovanske ljudske armade začela slovenska osamosvojitvena vojna, v kateri je Slovenija obranila neodvisnost.

Ali ste vedeli:

Številni Jeseničani so v začetku 90. let živeli v najemniških stanovanjih. Dobili so možnost, da jih lahko odkupijo po zelo ugodnih cenah.

Z novo državo sta prišla nov denar in nov ekonomski sistem. Dinarje je bilo treba zamenjati v slovenske tolarje, kasneje pa v evre. Na območju nekdanjih zapuščenih industrijskih hal so nastali trgovski centri. Danes so ekonomski kazalci železarstvu naklonjeni in v mestu deluje nekaj uspešnih podjetij, ki se ukvarjajo s predelavo jekla. Da se je ekonomski položaj Jeseničanov izboljšal, kažejo polna parkirišča. Nekatera jeseniška podjetja sponzorirajo športne klube, med njimi tudi hokejski klub.

ŠOLSTVO

V novi državi je prišlo do šolskih reform. Osnovnošolsko obveznost so podaljšali na devet let. Prvi učenci so bili v devetletko sprejeti 1. septembra 2001. Spremembo so doživeli tudi srednješolski programi, ki so se končali z maturo. Jesenice so postale univerzitetno mesto. Leta 2007 so ustanovili Visoko šolo za zdravstveno nego, ki je bila čez devet let povišana v fakulteto. Zdravstveni ustanovi v občini sta še Splošna bolnišnica Jesenice in Zdravstveni dom Jesenice.

Fakulteta za zdravstvo Angele Boškin (fototeka GMJ)

Več sprememb sta doživeli tudi Glasbena šola Jesenice in Ljudska univerza Jesenice. Prva se je preselila iz gimnazije v nekdanji samski dom na Kejžarjevo ulico in potem v Kasarno na Staro Savo. Tudi ljudska univerza se je večkrat selila, dokler ni dobila sedanjih prostorov na Delavski ulici.

Ali ste vedeli:

V letu 2017 je delovalo pod okriljem Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti na Jesenicah 23 društev, v katerih aktivno deluje 61 skupin ter ena zveza društev (ZKD Jesenice).

Kulturna raznovrstnost Jesenic v 21. stoletju

Danes se jeseniški kulturniki največ ukvarjajo z glasbeno (predvsem vokalno) in gledališko dejavnostjo. Kakovostno in številčno pa so dobro zastopane še inštrumentalna, fotografska in likovna dejavnost.

Izmed vseh kulturnih produkcij na Jesenicah velja izpostaviti gledališko dejavnost, ki ima glavni motor v Gledališču Toneta Čufarja, saj še vedno skrbi za zanimive gledališke predstave in vzgajanje mladih igralcev. Konec 80. let 20. stoletja so na Jesenicah uvedli festival ljubiteljskega gledališča Čufarjevi dnevi. Na festivalu se vsako leto predstavi od šest do osem gledaliških predstav, ki jih izbere selektor. Med naborom strokovna žirija določi dobitnika Čufarjeve plakete, in sicer za najboljšo predstavo, najboljšo moško vlogo in najboljšo žensko vlogo. Dobitnika Čufarjeve plakete za najboljšo predstavo pa izbere tudi občinstvo.

Ali ste vedeli:

V novembru 2018 so potekali že 31. Čufarjevi dnevi.

Člani Gledališča Toneta Čufarja v drami Christiane F. - MI, OTROCI S POSTAJE ZOO. Režija in besedilo: Matjaž Koman, GTČ (foto: Iztok Noč, 2014, GTČ)

Kulturna društva

Pihalni orkester Jeseniških železarjev Jesenice se je leta 1997 preimenoval v Pihalni orkester Jesenice - Kranjska Gora.

Pihalni orkester Jesenice - Kranjska Gora na mednarodnem tekmovanju l. 2007 (fototeka GMJ)

Kulturno športno društvo Bošnjakov Biser, ustanovljeno leta 1992, je na Jesenicah eno najmlajših in najbolj dejavnih društev. S svojim ustvarjanjem želijo čim bolj kakovostno prikazati bošnjaško kulturo na vseh področjih od folklore, narodnih pesmi sevdalink, literarnih del, glasbe do dramskih del.

Starejša otroška folklorna skupina Kulturno športnega društva Bošnjakov Biser z Jesenic, Gorenjski Glas (foto: Tina Dokl, 2017, Gorenjski Glas)

Leta 1991 je Občina Jesenice ustanovila Muzej Jesenice – občinski javni zavod, ki je prevzel zbirke nekdanjega Tehniškega muzeja Železarne Jesenice in vzpostavil strokovno muzejsko delovanje. Leta 2000 se je preimenoval v Gornjesavski muzej Jesenice. Njegovo poslanstvo je skrb za prepoznavanje, ohranjanje, predstavljanje, razumevanje žive ter premične kulturne in naravne dediščine Gornjesavske doline ter železarske in planinske dediščine širšega slovenskega prostora.

Ali ste vedeli:

Na Stari Savi že od leta 2007 vsako leto poteka kulturni festival Kulturna mavrica Jesenic, v okviru katerega se predstavljajo različna jeseniška kulturna društva.

Na sedežu Gornjesavskega muzeja Jesenice hranijo, preučujejo in dopolnjujejo muzejsko gradivo. Muzej hrani več kot 30.000 muzejskih predmetov – muzealij. Fototeka muzeja obsega več kot 55.000 negativov in pripadajočih kontaktnih kopij. Prav tako obsežen je arhiv muzeja z 230 tekočimi metri arhivskega gradiva Kranjske industrijske družbe.

Gornjesavski muzej Jesenice ima sedež v Bucelleni-Ruardovi graščini na Stari Savi (foto: S. Kokalj, GMJ)

Železarska zbirka Gornjesavskega muzeja Jesenice (foto: S. Kokalj, GMJ)